

Został odnotowany 1559 w Rzymie jako rzeźbiarz handlujący przedmiotami z wykopalisk; praktykę archit. odbył prawdopodobnie u G. Guidettiego; wśród jego wczesnych rzym. dzieł znajdowały się realizacje zleceń powierzonych początkowo Guidettiemu (po jego śmierci 1564 nadzorowane samodzielnie); P. pracował przy Oratorio del Crocifisso di S. Marcello al Corso (1561-68), kościele S. Caterina dei Funari oraz kaplicy grobowej Cesich przy Bazylice MB Większej, prawdopodobnie uzupełniając w niej również (ok. 1573) kaplicę Sforzów projektu → Michała Anioła; 1563 nadzorował restaurację pałacu Senatorów na Kapitolu; po śmierci Guidettiego i Michała Anioła otrzymał 1564 godność *architetto del Popolo Romano* (architekt ludu rzym.), odpowiedzialnym m.in. za całość prac na Kapitolu; pod jego kierownictwem ukończono fasadę pałacu Konserwatorów (1586), układ wnętrza pałacu Senatorów (od ok. 1573) i kontynuowano prace nad jego fasadą; z projektami P. łączona jest oprawa centr. okna pałacu Konserwatorów (1568-69), detale fasady pałacu Senatorów (1576-98) i balustrada schodów na plac Kapitoliniński (tzw. *cordonata*, 1581-82); P. sprawował kontrolę nad restauracją kościoła S. Maria in Aracoeli (od 1563), kierował też projektami Congregazione cardinalizia super viis, pontibus, fontibus, nadzorującej budowlę miejskie, m.in. budowę mostu przy Via Portuense (1569, z G. Barozzim da Vignolą), oraz odpowiednie umiejscowienie obelisków – wat. (przeniesione przez D. Fontanę; 1585) i przy Bazylice MB Większej (1587); nadzorował prace przy wodociągach miejskich i projektował fontanny publ. na rzym. placach: Navona (od 1574), Colonna (od 1575), del Pantheon (od 1575) i Mattei (1584); wg koncepcji P. 1571 rozpoczęto wznoszenie fasady kościoła Il Gesù (ukończona 1577; → fasada III); ma ona dynamiczne podziały, narastające ku środk. osi, w dolnej kondygnacji jej układ modyfikuje → łuk triumfalny z mocno wyeksponowanym portalem wejścia gł. i charakterystycznymi wpisanymi w siebie → aediculami; 2-kondygnacyjna fasada kościoła stała się wielokrotnie powtarzanim i modyfikowanym elementem sakr. architektury epoki baroku (→ barok II, → jezuiti IV); po śmierci G. Vignoli 1573 P. został architektem rodziny Farnese – dokończył Palazzo Farnese (1574-89) w Rzymie i willę Farnese w Capraroli; w tym też roku przejął kierownictwo prac nad Bazyliką św. Piotra, m.in. przy kaplicach Gregoriańskiej (1574-ok. 1584) i Klementyńskiej (1578-1601), po rozebraniu chóru (1585-87) rozpoczął budowę nowej apsydy (ukończona 1588), a od 1586 pracował nad projektem kopuły, jego zasługą jest forma z zaakcentowanym zewn. żebrowaniem i uproszczoną latarnią (realizacja z Fontaną; 1588-90, latarnia 1603); przypisuje się mu budowę rzym. pałaców: Fani (obecnie Pecci-Blunt), Crescenzi i Maffei-Marescotti; 1577 P. wznowił prace przy gmachu uniw. Sapienza (zawieszono od 1566), a 1580 rozpoczął budowę kościołów S. Maria dei Monti (ukończony 1588) i S. Atanasio dei Greci (1580-83), przeznaczonego do nabożeństw w rycie gr. (zastosowanie planu krzyża z apsydami w układzie trikonchos, nawiązującego do architektury cerkiewnej); 1581-86 wznosił fasadę kościoła S. Luigi dei Francesi, a 1583 przejął prace nad kościołem S. Giovanni dei Fiorentini – dobudował kaplice boczne i sklepił nawy; ostatnim zamówieniem była willa Aldobrandini we Frascati (od 1601, dokończona przez C. → Madernę).

P. był (obok Fontany) najważniejszym architektem działającym 1575-1600 w Rzymie; realizował ważne projekty archit. tego okresu (prace na Kapitolu, budowa kopuły Bazyliki św. Piotra i fasady kościoła Il Gesù); w większości przypadków kończył dzieła rozpoczęte przez poprzedników, m.in. Michała Anioła i Vignolę.

J. Ackerman, *The Gesù in the Light of Contemporary Church Design*, w: *Baroque Art. The Jesuit Contribution*, NY 1974, 15-28; L.H. Heydenreich, W. Lotz, *Architecture in Italy, 1400-1600*, Harmondsworth 1974; V. Tiberia, C. Brandi, *Giacomo della P. Un architetto tra manierismo e barocco*, R 1974; B. Boesel, *Jesuitenarchitektur in Italien, 1540-1773*, W 1985; A. Anselmi, *DArt XXV* 258-261; H. Schlimme, *Die Kirchenfassade in Rom. Reliefierte Kirchenfronten 1475-*

-1765, Ptb 1999; A. Hopkins, *Italian Architecture from Michelangelo to Borromini*, Lo 2002; F. Bellini, *La cupola di San Pietro da Michelangelo a della P.*, Mn 2008.

Piotr Gryglewski

PORTAL (łac. *porta* brama, wejście), dekoracyjne obramienie otworu wejściowego, na które składają się elementy archit. i rzeźbiarskie typowe dla danego stylu.

Monumentalną postać p. osiągnął w architekturze egip., często uzupełniony masywnymi pylonami po bokach; w architekturze Grecji staroż. występował w formie skromnej opaski wokół otworu, w rzym. natomiast miał bogatszy archit. kształt – półkolumny lub pilastry ujmowały drzwi z boków, na nich spoczywał fragment belkowania bądź profilowana archiwolta; wyraźny rozwój p. nastąpił w architekturze rom. i got., kiedy zaczęto stosować p. uskokowe – wielopłaszczyznowe, z sekwencją kolumniek albo posągów ustawionych w węgarach, nad którymi wznosiły się dekorowane archiwolty opasujące tympanon wypełniony płaskorzeźbą lub mozaiką (m.in. kościół opacki w Moissac, 1120-35, katedry – Notre-Dame w Chartres, ok. 1150 i Notre-Dame w Paryżu, po 1200); oszczędniejszą dekorację miały rom. i got. p. we Włoszech, gdzie wykształcił się p. baldachimowy (kościół S. Zeno Maggiore, 1023-35, Werona), często 2-kondygnacyjny (katedra S. Maria Assunta w Parmie, ok. 1130; katedra w Modenie, przed 1184); w XV w. pojawiła się skłonność do bardziej płaskiej dekoracji p. – popularność zyskał motyw przeplatających się laskowań. P. renes. naśladowały archit. formy Rzymu staroż., a uzupełnieniem były rzeźby (np. kariatydy i hermy); w tym okresie często dekoracja otworu wejściowego była zintegrowana ze zdobieniami wyższych kondygnacji elewacji (m.in. brama zamku w Brzegu, 1551-53); w architekturze baroku ponownie zaczęto wznosić monumentalne p. archit. – gł. elementami dekoracyjnymi były zdwojone półkolumny i pilastry, gierowane belkowanie, fantazyjnie wygięte i przerwane frontony, uzupełnione często kartuszami i rzeźbami (np. atlanci); p. nierzadko przybierał – w połączeniu z balkonem piętra – 2-kondygnacyjną postać (p. balkonowy); w okresie klasycyzmu twórcy p. odwoływali się zarówno do wzorców antycznych, jak i renes., dodatkowo podkreślając gł. wejście portykami kolumnowym; architektura historyzmu nie przyniosła nowych rozwiązań – dekoracja p. została w zgodzie z ogólną koncepcją stylistyczną budynku; w okresie secesji pojawiły się płaskie, asymetryczne, roślinne lub geometryczne formy zdobnicze, dlatego też dekoracja p. często „rozlewała się” na znaczną część elewacji; w architekturze współcz. występuje tendencja do ograniczania dekoracyjności p. – wejście gł. akcentuje się za pomocą konstruktywistycznych daszków bądź przez zastosowanie in. materiału niż w pozostałej części elewacji frontowej.

M. Calvesi, *ECat IX 1774-1775*; R. Wittkower, J. Connors, J. Montagu, *Art and Architecture in Italy, 1600-1750*, Harmondsworth 1956, NH 1999²; P. Murray, *The Architecture of the Italian Renaissance*, Lo 1963, 1986² (*Architektura włoskiego renesansu*, To 1999); S. Parnicki-Pudelko, *Architektura starożytnej Grecji*, Wwa 1975, 1985²; S. Lorentz, A. Rottermund, *Klasycyzm w Polsce*, Wwa 1984, 1990²; P. Gössel, G. Leuthäuser, *Architektur des 20. Jahrhunderts*, Kō 1991 (*Architektura XX wieku*, Wwa 2006); B. Deimling, *Średniowieczny p. kościelny i jego znaczenie z punktu widzenia historii prawa*, w: *Sztuka romańska. Architektura, rzeźba, malarstwo*, Kō 2000, 2008, 324-327.

Robert Wróbel

PORTAL FERNAND CM, ur. 18 VI 1855 w Laroque (dep. Hérault), zm. 19 VI 1926 w Paryżu, prekursor dialogu katolicko-anglikańskiego.

W 1874 wstąpił do zgrom. w Montpellier; po studiach w Paryżu przyjął 1880 święcenia kapł.; przez kilkanaście lat pracował w placówkach zak. w Tours, Oranie, Lizbonie, Nicei i Cahors; podczas pobytu zdrowotnego na Maderze poznał 1890 lorda Ch.L.W. → Halifaxa, z którym podjął współpracę nad zbliżeniem między Kościołem anglik. a rzym.kat.; jego prekursorskie zainteresowania i działania ekum. dotyczyły zwł. kwestii uznania ważności święceń anglik.; w tym celu opublikował broszurę (pod pseud. F. Dalbus) *Les Ordinations Anglicanes* (Arras 1894, P 1894²), a 1895 założył czasopismo „Revue

PORTAL

anglo-romaine”. Recueil hebdomadaire; jego działalność została zablokowana w związku z ogłoszeniem 1896 przez pap. Leona XIII bulli *Apostolicae curae*, stwierdzającej nieważność → anglikańskich święceń (2); 1897 P. został mianowany przełożonym seminarium duch. w Nicei, a 1900 uniwersytetu. Séminaire saint Vincent de Paul w Paryżu; w tym czasie rozszerzył działalność ekum. na in. wyznania chrześc. (gł. prawosławie i protestantyzm); służyło temu zwł. pismo „Revue catholique des Eglises”, zał. 1904; spośród swoich uczniów P. uformował grupę słowianofilów (m.in. A. → Gratieux, A. Martel, G. Morel, P. Pascal, Ch. Quénet), a 1905 założył (z L. Laberthonnière'em) Société d'études religieuses; w Paryżu utworzył niezależny dom studiów dla seminarzystów i studentów utrzymujących regularne kontakty z anglikanami, protestantami i niewierzącymi (prekursorska szkoła dialogu ekum.); poświęcał się także pracy z dziećmi i ludźmi biednymi, a podczas I wojny świat. założył dom sierot w Corbières (dep. Savoie).

Działalność P. spotkała się z podejrzeniami o sprzykanie → modernizmowi, w związku z czym otrzymał 1908 od kościelnych władz zakaz publikacji oraz wystąpień publ.; ponownie starania o podjęcie dialogu ekum. z anglikanami podjął przy wsparciu Halifaxa i kard. D.J. → Merciera po I wojnie świat.; doprowadził one do → mechlińskiego rozmów ekumenicznych, a tzw. duch mechliński (*esprit de Malines*) stanowił inspirację dla ekum. zainteresowań m.in. L. → Beauduina, Y. → Congara, P. → Couturiera, a także prac Soboru Wat. II. P. był duchowym uczniem Johna Henry'ego → Newmana, przyjacielem Halifaxa i P. Teilharda de Chardin, doradcą G. Clemenceau oraz ojcem duchowym Congara, J. Guittona, Martela i Pascala.

H. Hemmer, *Monsieur P., prêtre de la mission*, P 1947; A. Gratieux, *L'Amitié au service de l'union. Lord Halifax et l'abbé P.*, P 1951; J. Calvet, *Visages d'un demi-siècle*, P 1958; R. Ladous, *L'abbé P. et la campagne Anglo-Romaine, 1890-1912*, Ly 1973; tenże, *Monsieur P. et les siens, 1855-1926*, P 1985, 2007; tenże, *Catholicisme XI 650-652*; J. Bosch Navarro, *Diccionario de ecumenismo*, Navarra 1998 (*Ekumenizm. Mały słownik*, Wwa 2007, 254-255); Ph. de Lignerolles, *Dictionnaire des théologiens et de la théologie chrétienne*, P 1998, 367-368.

Stanisław Józef Kozła

PORTALEGRE-CASTELO BRANCO, diecezja we wsch. Portugalii (region Alentejo), sufr. Lizbony.

Została eryg. 21 VIII 1549 przez pap. Pawła III bullą *Pro excellenti Apostolicae Sedis* jako Portalegre; jej powstanie przyczyniło się 1550 do nadania miastu praw miejskich przez króla Jana III; pierwszym bpem był J. d'Alva; 1556 rozpoczęto budowę katedry (ukończona w XVIII w.); 1881 na mocy listu apost. *Gravissimum Christi* pap. Leona XIII do diec. Portalegre włączono terytorium diec. Castelo Branco (utworzona 7 VI 1771 przez pap. Klemensa XIV); do rozwoju diecezji w 2. poł. XIX w. przyczynił się bp G.J. Pereira, który zreformował seminarium duch. i rozwinął działalność duszpast.; w 1. poł. XX w. w wyniku przemian ustrojowych (upadek monarchii) i postępującej laicyzacji nastąpiło ochłodzenie stosunków między Kościołem a państwem, a 1911 ich rozdzielenie, co doprowadziło do stopniowego upadku diecezji, m.in. zamknięto seminarium, a bp A. Moutinho był zmuszony do opuszczenia P.; diecezja odrodziła się po zawarciu 1940 przez A. Salazara konkordatu ze Stolicą Apost.; 1956 zmieniono jej nazwę na obecną; zajmuje 9149 km² i liczy ok. 240 481 mieszk., w tym ok. 236 863 katolików, 162 parafie, 84 księży diec. i 17 zak., 23 zakonników oraz 168 sióstr.

F. de Almeida, *Historia da Igreja em Portugal I-IV*, Coimbra 1910-22, I-V, Porto 1967-71; A.H. de Oliveira Marques, *História de Portugal I-III*, Li 1972-81 (*Historia Portugalii*, Wwa 1987, I-II, passim); J.H. Saraiva, *História concisa de Portugal*, Li 1978, 1998¹⁹ (*Krótko historia Portugalii*, Kr 2000); D. Birmingham, *Historia de Portugal*, C 1995; AnPont 2010.

Cezary Taracha

PORTATYL (łac. *portatile* przenośny), niewielki ołtarz przenośny, na którym składano ofiary kultowe lub sprawowano → Eucharystię poza świątynią.

1. W obrzędach religijnych – P. znane były w różnych kulturach staroż., m.in. egip. (funeralne stoły ofiarne), pers. (święte ogniska w pałacach król.) i żyd. (ołtarz kadzenia; Wj 35,15); w Egipcie przenośny, improwizowany charakter ołtarzy poświadcza hieroglif *hetep*, oznaczający akt ofiarowania i ofiarę, a wywodzący się z piktogramu przedstawiającego bochenek chleba ułożony na plecionej macie; w staroż. Rzymie do ofiar całopalnych używano p. o niewielkich rozmiarach, najczęściej o okrągłej formie, często wspartej na trójnogu (relief na Łuku Konstantyna Wielkiego w Rzymie); stosowano je co najmniej od I w. prz.Chr., a do IV w. po Chr. również jako wota; w wielu religiach azjat. popularne były domowe ołtarze dedykowane przodkom; nomadyczny charakter niektórych kultur (Mongolia) sprzyjał wykształceniu się różnych form p.; najczęściej były to prostokątne skrzynie-stoły, wykonane z drewna lub laki, nierzadko ustawiane piramidalnie na sobie, albo miniaturowe stupy czy lingamy. W Japonii upowszechniły się niewielkich rozmiarów p. domowe, zarówno buddyjskie (*butsudan*) w formie niewielkiej szafki z otwieranymi drzwiami, o strukturze przypominającej retabulum z umieszczonym wewnątrz wizerunkiem Buddy, miejscem na kwiaty, kadzidła, dzwonki i zwoje z mandalą, jak i shintoistyczne (*kamidana*), najczęściej wieszane wysoko na ścianie; *kamidana* w odróżnieniu od *butsudan* najczęściej nie bywają zamknięte, eksponując drobne przedmioty o znaczeniu kultowym (np. okrągłe zwierciadło lub jadeit); w konfucjanizmie (Korea, Chiny) niewielkie domowe p. uzyskały formę prostych, niezdobionych stolików; podobne p. używane bywają w szamanizmie koreańskim w trakcie rytuału *kut*; w pd.-wsch. Azji (Indonezja) domowe p. (*tavu*) służące do sprawowania kultu przodków przyjmują formę rzeźby wyobrażającej przodka z podniesionymi rękami.

W liturgii chrześcijańskiej – początek stosowania p. już w III w. związany był z celebracją Eucharystii w więzieniach (Cyprian *Ep.* 4, 2; PL 4,230-231); od poł. IV w. zaczęto umieszczać relikwie osób świętych w → ołtarzach oraz p.; od 1892 na mocy decyzji Kongr. Obrzędów musiał on zawierać relikwie co najmniej 2 męczenników; ich zasklepienia dokonywał biskup, a w wypadku większej liczby p. – asystujący mu kapłan, jednak przywilej konsekracji należał jedynie do biskupa; sprawowanie Eucharystii bez p. poza kościołem było zabronione; podczas wojen jego funkcję pełnił płócienny → korporał z zaszytymi relikwiami; w wyniku odnowy liturgii po Soborze Wat. II obowiązek stosowania p. został zniesiony (*Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*, Pz 2004, nr 296-308).

H. Leclercq, *DAcL I 3187*; PEK XXXI-XXXII 334-335; A. Gerhards, K. Wintz, *LThK I (2006) 436-438*; Nadolski LL 1201.

Krzysztof Cichoń, Mariusz Konieczny

2. W sztuce – Zwyczaj używania ołtarzy przenośnych utrzymywał się w chrześcijaństwie co najmniej do V w. po Chr. (w Kościele wsch. trochę dłużej); od wczesnego średniowiecza aż po reformy Soboru → Trydenckiego stosowano p. o rozbudowanej dekoracji i ikonografii, bogato zdobione filigranem, niellem, emalią, kamieniami szlachetnymi, perłami, kością słoniową; 1596 pap. Klemens VIII w ramach reform ostatecznie ujednolicających ryt rzym. zakazał posługiwania się ołtarzami przenośnymi, z wyjątkiem uzasadnionych sytuacji (podobne zakazy pojawiały się w postanowieniach synodów co najmniej od czasów karolińskich); w okresie wczesnego średniowiecza z powodu licznych podróży mis. oraz stałego przemieszczania się władców (*rex ambulans*) p. (*altaria viatica*) były jednym z ważnych elementów wyposażenia zarówno misjonarzy, jak i wczesnośredniow. dworów; w okresie nowoż. stosowano je rzadziej, co przyczyniło się do rezygnacji z ich ozdabiania, sporadycznie konsekrowano p. ze skromną dekoracją aż do XIX w. (p. ze skarbcza katedry w Augsburgu, konsekrowany 1827); termin „p.” od XVII w. był używany również do określenia kamiennej płyty (z datą jej konsekracji i zapie-